

lamı râvinin “haddesenâ, ahberenâ, habberenâ, enbeenâ, nebeenâ, ahberenî, semi'tü fülânen yekülû, kâle lenâ fülânün, zekera lenâ fülânün” gibi edâ lafızlarından birini kullanarak hadis rivayet etmesidir (Sehâvî, II, 154). “Haddesenî ve haddesenâ” lafızlarına Hz. Peygamber'in bir bilgi vermesi veya bir olay anlatması anlamında sahâbeden itibaren sıkça rastlanmaktadır (Buhârî, “Menâkıb”, 25, “Rikâk”, 35; “Fiten”, 13; Müslim, “İmân”, 230). Bu iki terime II (VIII) ve III. (IX.) yüzyıllarda kıraat, icâzet, münâvele, arz, kitâbet, vicâde ve ilâm yoluyla alınmış hadisleri naklederken yer verildiği görülmektedir. Özellikle Hasan-ı Basrî, Atâ b. Ebû Rebâh, İbn Şihâb ez-Zührî, Ebû Hanîfe, Süfyân es-Sevrî ve İmam Mâlik gibi âlimler söz konusu iki lafzın kıraat yoluyla alınan hadislerin rivayetinde kullanılmasında bir sakınca görmemiştir. Daha sonraki dönemde kıraat yoluyla alınan hadislerin bu iki lafızla rivayet edilmesi üzerinde ihtilâf edilmişse de semâ yoluyla alınan hadisler konusunda ki kullanımında ittifak hâsıl olmuştur. Bu sebeple haddesenâ ve haddesenî lafızları III. (IX.) yüzyıldan itibaren sadece semâ yoluyla alınan hadisler hakkında kullanılmaya başlanmıştır.

Haddesenâ lafzı, hadisin hocadan nasıl öğrenildiğini gösteren bazı kayıtlarla birlikte de zikredilmektedir. Meselâ kıraat metoduyla alınan hadiste “haddesenâ kırâeten aleyh”, icâzet yoluyla alınan hadiste “haddesenâ icâzetten”, hoca ile yazışarak alınan hadiste “haddesenâ bi'l-mükâtebe”, hadisin hoca tarafından talebeye elden verilmesinde “haddesenâ münâveleten” gibi ifadeler kullanılmaktadır. Özellikle I. (VII.) yüzyılın sonlarından itibaren râvinin hocasından tek başına dinlediği hadislerde “haddesenî”, bir grupla birlikte dinlediği hadislerde “haddesenâ” lafzına yer verdiği görülmektedir (İbn Receb el-Hanbelî, I, 259). Ancak Abdullah b. Mübârek ve Ahmed b. Sâlih başta olmak üzere bazı muhaddisler, hadisin hocadan grup halinde dinlenmesi durumunda da her bir râvinin onu “haddesenî” şeklinde rivayet etmesi gerektiğini söylemişlerdir (Hatîb el-Bağdâdî, s. 425-426). Râvi, hadisi dinlediği sırada tek başına mı yoksa başkalarıyla birlikte mi olduğu konusunda tereddüt ederse “haddesenî” lafzını kullanır. Zira burada kesin olan şey hadisi bizzat kendisinin işitmesidir.

Hatîb el-Bağdâdî'ye göre semâ yoluyla alınan hadislerde kuvvet bakımından “haddesenî fülânün” ifadesi, “semi'tü fülânen” lafzından sonra gelir. Çünkü bazan râvi,

hocadan bizzat işitmeyip icâzetle veya mükâtebe yoluyla aldığı hadislerde tedlîs yaparak “haddesenî” lafzını kullanabilir. Böyle durumlarda “semi'tü” lafzını hemen hemen hiç kimse kullanmamıştır. Bununla birlikte İbnü's-Salâh, “semi'tü” tabirinin “haddesenî” lafzından üstün tutulmasının tartışmalı olduğunu ve haddesenînin semi'tüye tercih edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre “semi'tü” lafzı talebenin söz konusu hadisi hocadan sadece işittiğine delâlet etmekte olup hocanın talebesine onu rivayet edebileceğini gösteren bir ifadesini içermemektedir. “Haddesenî” ise zımnen de olsa bu rivayet iznini ihtiva etmektedir. Semâ yoluyla hadis öğrenmenin genel kabul gören en kuvvetli lafzı hocanın okuduğunu, talebenin de yazdığını anlatan “haddesenâ imlâen” veya “haddesenî imlâen” ifadesidir. Mâna ile rivayeti câiz gören muhaddisler, “haddesenâ” ile çoğunlukla kıraat yoluyla rivayeti gösteren “ahberenâ” lafzının birbirinin yerine kullanılabileceği kanaatindedir. Ancak hadis kitaplarından rivayette bulunurken bu iki lafzın birbirinin yerine kullanılması kabul edilmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râmürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâşil* (nşr. M. Accâc el-Hatîb), Beyrut 1404/1984, s. 421, 422, 425, 427, 428, 432, 433, 435, 439, 517 vd.; Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rîfetü 'ulûmî'l-hadîs* (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin), Beyrut 1406/1986, s. 110, 257, 260; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* (nşr. M. Hâfiz et-Ticânî), Kahire 1972, s. 325 vd., 425-426, 438 vd., 470, 475, 490, 491, 498; İbn Abdülber en-Nemerî, *Câmi'ü beyâni'l-ilm*, Kahire 1402/1982, s. 539-547; Kâdî İyâz, *el-İlmâ'* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1389/1970, s. 69, 90-91, 122-128; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs*, s. 118, 123, 128, 130, 132-136, 138-140; İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî* (nşr. Nûreddin İtr), Beyrut 1398/1978, I, 234, 235, 254-256, 259, 260, 266-267, 272; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs* (nşr. Ali Hüseyin Ali), Beyrut 1412/1992, II, 152 vd.; III, 260; Süyûtî, *Tedribü'r-râvi* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif), Beyrut 1409/1988, II, 8-12, 16-18, 20; Ahmet Yücel, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, İstanbul 2006, s. 108, 304.

ERDİNÇ AHATLI

TÂHERT

(تَاهَرْت)

Cezayir'in kuzeyinde tarihî bir şehir.

Kaynaklarda, birincisi İslâmî dönemde Tâhertülkadîme diye adlandırılan ve eski bir Roma yerleşim merkezi olan Tingartia, ikincisi bu şehrin yaklaşık 10 km. batısında

Abdurrahman b. Rüstem tarafından kurulan Tâhertülhadîse olmak üzere Tâhert (Tihert, Tiaret) adını taşıyan iki şehirden bahsedilmektedir. Rüstemiler'in kurucusu İbâzî / Hâricî imamı Abdurrahman b. Rüstem, Abbâsî ordusunun 144'te (761) Kayrevan'a girmesi üzerine bir grup İbâzî ile birlikte Cezayir'in kuzeyine çekilerek Cebelicezzül'e geldi ve Tâhertülkadîme civarına yerleşti. Buradaki faaliyetleriyle binlerce Hâricî'yi etrafına topladı. Kendisi için Cebelicezzül'ün güney eteklerinde 1100 m. yükseklikte müstahkem bir mevkiye yeni bir şehir kurdu. İslâm şehirlerinin bilinen planına göre merkezde caminin yer aldığı şehre Tâhertülhadîse adı verildi. Onun bu şehri 148 (765) veya 161 (778) yıllarında tesis ettiğine dair rivayetler de aktarılmıştır. İbn İzârî, Abdurrahman'ın bu şehri 161'de (778) başşehir olarak kurduğunu söylemektedir (*el-Beyânü'l-muğrib*, I, 196).

Sürekli bir dış tehdit altında bulunan İbâzî imamının oturacağı bir üs ve karargâh şeklinde düşünülen şehir bu sebeple yüksek bir noktada kuruldu, ayrıca sağlam surlarla çevrildi. Dört kapısı olan şehirde çarşıya hâkim bir mevkiye Ma'sûme adıyla bir iç kale inşa edildi. İkisi şehrin içinden akan üç nehrin suladığı, ayrıca bol yağış alan verimli topraklarda yer alan Tâhertülhadîse, Tel Atlas'ın sonunda Şelif vadisi üzerinden kuzey-güney, doğu-batı arasındaki ulaşımın kesişme noktasında Büyüyük Sahrâ istikametinde altın kapısı diye bilinen Sicilmâse güzergâhında bulunuyordu. Bu konumu dolayısıyla şehir Atlas dağları ile bozkırın birleştiği yerde önemli bir pazar işlevi görüyordu. Kuruluşundan itibaren İbâzîler'in toplandığı merkez haline gelmesinin yanı sıra verimli toprakları ve işlek ticareti sayesinde Tâhertülhadîse büyük göçler aldı ve kısa sürede büyüdü. Tunus ve Trablus'tan gelen Arap kabileleri Tâhert civarına yerleştirildi. Daha sonra Levâte, Hewvâre, Zevâga, Matmâta, Zenâte ve Miknâse kabilelerine mensup gruplar Tâhert çevresine geldi. Böylece Tâhert halkının çoğunu Berberiler'in teşkil ettiği bir şehir oldu. Ayrıca bu göç bölgeyle sınırlı kalmadı, Abdurrahman b. Rüstem'in İran asıllı olması dolayısıyla Irak ve İran'dan pek çok Fars kökenli aile buraya gelip yerleşti. Kaynaklarda başta Basra Hâricîleri olmak üzere Irak bölgesinden çok fazla göç aldığı için Tâhert'e İrakü'l-Mağrib isminin verildiği bildirilmektedir. Yâkût ayrıca Mu'tezile'ye (Vâsiliyye) mensup, göçebe hayatı yaşayan 30.000 civarında kişinin Tâhert'e yakın bir bölgede bulunduğunu kaydeder (*Mu'cemü'l-büldân*, II, 8).

Şehirdeki bazı camilerin Mescidü'l-Karaviyyin, Mescidü'l-Basriyyin, Mescidü'l-Küfiyyin vb. adlar taşıması Tâhert'e yapılan bu göçleri göstermektedir.

Zamanla bölgenin en önemli ticaret merkezlerinden biri haline gelen, büyüyen ve gelişen Tâhert'te çok sayıda cami, çarşı, han ve hamam mevcuttu. Özellikle Ma'sûme çarşısının yaygın bir şöhreti vardı. Tarım ve hayvancılık da giderek gelişti. Tâhert safkan Arap atlarının yetiştirildiği önemli bir merkezdi. Şehir ve çevresinde elde edilen ürünler Akdeniz sahillerinden dış pazarlara satılıyordu. Rüstemiler, Endülü's-le Doğu Sudan arasındaki ticarî ilişkilerde bir köprü vazifesi gördü ve en parlak dönemleri olan III. (IX.) yüzyılda Kuzey Afrika ticaretinde önemli rol oynadı. Ya'kübî, III. yüzyılın sonlarında şehrin büyüklüğü yanında Akdeniz sahilinde Tâhert gemilerinin demirlediği Mersâ Ferruh adlı limana sahip müstahkem bir kaleden de bahseder (*el-Büldân*, s. 192).

Tâhert, Rüstemiler'in Ağlebîler'le giriştiği mücadeleler yüzünden önemini yitirmeye başladı ve 296 (909) yılında Fâtımî kumandanı Ebû Abdullah eş-Şî tarafından işgal edildi. Rüstemiler'i ortadan kaldıran Ebû Abdullah, şehri yağmalattığı gibi İbâzî kültürünü yok etmek için Ma'sûme Kütüphanesi'ndeki 300.000 ciltten fazla olduğu rivayet edilen dinî eserleri yakardı. Matematik, tıp ve astronomiye dair kitapları Mısır'a götürdü. Yakılan eserlerle birlikte bu dönemde yetişen İbâzî âlimlerinin çoğunun isimleri de unutuldu. Şehir bu tarihten itibaren önemini tamamen kaybetti. Tâhert'ten ayrılan İbâzîler Sidrâte'ye göç ettiler, daha sonra da Mizâb'a gittiler.

Fâtımî hâkimiyeti döneminde Tâhert birkaç defa Zenâte Berberîleri'nin saldırısına uğradı. Bir ara Berberîler'in eline geçen şehir 347'de (958) Fâtımî kumandan Cevher es-Sikillî'nin Berberî kuvvetlerini bertaraf etmesiyle itaat altına alındı. Bu devirde Tâhertülkadîme'nin yeniden canlandığı ve giderek geliştiği anlaşılmaktadır. Nitekim Ya'kübî'nin sadece Rüstemî başşehri Tâhert'ten bahsetmesine karşılık ondan bir asır sonra yaşayan İbn Havkal eski Tâhert'ten de söz etmiş ve şehirde bir caminin bulunduğunu söyleyerek iki şehri karşılaştırmıştır (*Şüretü'l-arz*, s. 86). VI. (XII.) yüzyıl coğrafyacılarından Şerif el-İdrîsî, iki Tâhert'ten bahsetmekle birlikte sadece Tâhertülkadîme'yi tanıtmış ve surla çevrili şehirde ticaret ve tarımın geliştiğini belirtmiştir (*Nüzhetü'l-müşâk*, I, 255-256).

Onun verdiği bilgiler, Muvahhidler zamanındaki saldırılar yüzünden Rüstemî başşehrinin büyük oranda boşaldığı ve önemini yitirdiği şeklinde yorumlanmıştır (*el-Mevsû'atü'l-Arabiyye*, V, 872).

Tâhert, Tilimsân'ın alınmasından itibaren Osmanlı egemenliğine girdi. Fransa'nın Cezayir'i işgali yıllarında Cezayir'in millî kahramanı Emîr Abdülkâdir el-Cezâirî, Muasker'deki idare merkezini terketmek zorunda kalınca Tâhert civarına çekilip 1835-1841 yılları arasında, Rüstemî Tâhert'i'nin yakınında kurduğu Tagdemt kasabasını askerî ve idarî merkez olarak kullandı. Fransa işgali döneminde General Lamorcière 1863'te Tingartia'nın yerinde günümüzdeki modern Tihert'i tesis etti. Bu şehir surlarla çevrili olan eski şehrin kuzeyinde kuruldu. Rüstemî Tâhert'i'nin ise sadece harabeleri kalmıştır. Bugün Cezayir'in aynı adı taşıyan vilâyetinin merkezi olan Tâhert gelişen tarım ve hayvancılığı, safkan Arap atlarının yetiştirildiği haralarıyla ünlü önemli bir merkezdir. İbn Haldûn Üniversitesi'nin bulunduğu şehrin nüfusu 200.000'e yaklaşmıştır (2009 yılı'nın ilk yarısında 194.000).

BİBLİYOGRAFYA :

Ya'kübî, *el-Büldân* (nşr. M. Emîn Dannâvî), Beyrut 1422/2002, s. 192, 195-196; İbnü's-Sagir, *Ah-bârü'l-e'immeti'r-Rüstemiyyün* (nşr. Muhammed Nâsir - İbrâhim Behhâz), Beyrut 1406/1986, tür.yer.; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 86, 95-96; Makdisî, *Ah-senü'l-tekâsim*, s. 228-229; Şerif el-İdrîsî, *Nüzhetü'l-müşâk*, Beyrut 1409/1989, I, 255-256; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), II, 8-10; İbn İzâri, *el-Beyânü'l-muğrib*, I, 196-197; ayrıca bk. tür.yer.; Jamil M. Abu'n-Nasr, *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, London 1987, s. 42-49; Habîb Cenhânî, "Tâhert: 'Âşimeti'd-devleti'r-Rüstemiyye (161-296/777-909)", *Revue tunisienne de sciences sociales*, XII/40-43, Tunis 1975, s. 7-54; Süheyl Zekkâr, "ed-Devletü'r-Rüstemiyye fi Tihert", *Dirâsât târihiyye*, sy. 12, Dimaşk 1403/1983, s. 74-90; Reşid Abdullah el-Cemîlî, "er-Rüstemiyyün fi Tâhert 162-297, İn-tişârü'l-İbâziyye fi'l-Mağrib ve eşeruhü fi kıyâmi'd-devleti'r-Rüstemiyye", *el-Mü'errihu'l-Arabi*, sy. 34, Bağdad 1987, s. 186-200; Georges Marçais, "Tâhert", *IA*, XI, 630-631; M. Talbi, "Tâhert", *El²* (İng.), X, 99-101; Necde Hammâş, "Tâhert", *el-Mevsû'atü'l-Arabiyye*, Dimaşk 2002, V, 872-873.

NADİR ÖZKUYUMCU

TÂHİR (طاهر)

Türk mûsikisinde bir makamın adı.

Türk mûsikisinin en eski makamlarından olup önceki dönemlerde ismi babatâhirdir. Abdülbâki Nâsir Dede'nin "tâhir-i kebîr" ve "tâhir-i sagîr" diye ikiye ayırdığı

makam zamanla kısaltılarak tâhir şekline almıştır. Basit makamlar sınıfına dahil olan tâhir makamı düğâh (la) perdesinde karar eden ve inici bir yapıda olan makamlardandır ve nevâ makamının inici şekli olduğundan basit makamlar arasında sıra numarası verilmemiştir. Makamın dizisi, nevâ makamı gibi düğâhtaki yani yerindeki uşşak dörtlüsüne nevâ perdesinde bir rast beşlisinin eklenmesiyle meydana gelmiştir.

Tâhir makamı inici bir makam olduğu için tiz durak muhayyer perdesi civarından seyre başlanacaktır. Bu sebeple muhayyer perdesi üzerinde bir seyir alanına ihtiyaç vardır. Bu da düğâh üzerinde yer alan uşşak dörtlüsünün simetrik olarak tiz durak muhayyer perdesi üzerine aynen göçürülmesiyle elde edilir. Bu suretle hem makamın genişlemesi yapılmış hem de makamın tabii seyir alanı elde edilmiş olur.

Tiz durak muhayyer perdesi civarından seyre başlanacak olan makamın birinci merteye güçlüsü muhayyer perdesidir ve bu perdede uşşak çeşniyle makamın yarım kararı yapılır. İkinci merteye güçlü ise ana dizinin ek yerindeki nevâ perdesi olup bu perdede rast çeşniyle asma karar yapılır. Bununla beraber çok nâdir şekilde nevânın birinci, muhayyerin ikinci merteye güçlü olarak kullanıldığı bazı eserler de görülmektedir. Tâhir makamının ana dizisinde nevâ perdesi üzerindeki rast beşlisinde yer alan eviç perdesi yerine bazan inici nağmelerde iniş cazibesıyla acem kullanılabilir. Bu durumda nevâ perdesi üzerinde bûselik, çârgâh perdesi üzerinde çârgâh çeşnileri meydana gelir ki bu perdelere adı geçen çeşnilerle asma kararlar yapılabilir. Aynı zamanda eviç perdesinde eksik segâh çeşnili asma karar imkânı